

גניבא בעל תואר "רבי" וישגית, מאחר שרבי כינה אותו "קוץ", דבר שלא נהג נפחתו ביחס לחכמים אחרים, וראה בו בריפולגאנא שווח לו ברמתו משום מה לא חפס גניבא כל עמדה במישבת סורא לאור פוחו של רב? להלן נראה ששתי השאלות נפתרות על ידי תשובה אחת. אולם החלה נצבע את המקורות שהם אנו למדין על ריבוי של גניבא במר עוקבא.

ב

בגישו (לא ב) שגויה השיחה הבאה: "רב הונא ורב הסדא חזי יתבי חליף ואזיל גניבא עלייתו אמר חד להבריה גיקום מקמיה דבר אוריין הוא א"ל איך קמיי פלגא גיקום אדחפי אתא איתו לגבייהו...". ובאותה מסכת עצמה (ספ א) נשנים אותם הדברים עצמם ורק בהמשכה באים דברים שונים, ועד שאנו מבררים את חונם של הדברים האמורים בשתי שיחות אלה, הייבש אנו החולה לשאל, אם אין כאן אלא שיחה אחת, שנחלקה על ידי העורך של המסכת לשני מקומות, כשהיא מקושעת לשני חלקים, הכל בהתאם למחלף הסוגיא ותוכנה⁵. ואכן לפי כל הסתמכים הייתה זו שיחה אחת שנחלקה כלהלן:

(א) הפתיחה: "רב הונא ורב הסדא חזי יתבי... אדחפי אתא איתו לגבייהו".
 (ב) הברכה: "אפי' להו שלמא עלייתו מלפי א"ל מנא לך דרבנן איקרו מלכיס א"ל דכתיב בי מלכיס יפלוכו (משלי ח טו) ונמא לך דכפלין שלמא למלכי א"ל דאמר רב יהודה אמר רב מנין שכתלים שלום למלך...".

(ג) שאלתו של גניבא שהיא שאלה רוחה שעה שחכמים נפגשים: "א"ל במאי עסקיתו א"ל ברוחה א"ל הכי אמר רב תנן בר רבא אמר רב י' רוחות מניבות כל יום ורוח צפניית נושבת עם כולן...".

(ד) הסיום: "אפי' ליה לשעום מר מדי א"ל הכי אמר רב יהודה אמר רב אסור לו לאדם שיטעום כלום עד שיתן מאכל לכהנתו...".

ועכשיו נוכל לברר את תוכנה של אותה שיחה, במידה שהיא נוגעת לנושא הנדון. מתוך החלק הראשון של השיחה ניכר שרב הונא ורב הסדא ראו בגניבא חכם. אולם אחד משניהם היה בדעה שאין לכבוד ולקום מפניו שיהא "פלגא" (רש"י: "בעל מריבה שהיתה לו מריבה עם מר עוקבא..."). וכיוון שתכמים אלה ידעו על ריב זה ניתן להסיק שאותו ריב היה לו אופי ציבורי, או שהדיו הקשים נחפרסמו החי ידועים לחלמלידי חכמים, ואף זאת, לו היה אותו ריב בין גניבא למר עוקבא עניין פרטי-אישי קל-עיר, אין להניח שהחכמים היו מונעים מנגיבא את הכבוד המגיע לו והיו קמים מפניו. ובאלפת ביותר היא ברכתו שברך גניבא את שני החכמים. הכינוי "מלך" במנייה ישירה אל חכם

8. בגישו, לו ב היה הנראה ברוחה השמיים, לכן קבע העורך חלק מן השיחה שדנה באותו הנושא וצורפו לשם. ושם סב א עוסקת הנמא בשאלת שלום, לכן צירף העורך לשם עניין הברכה שנגיבא בידר. אולם בגישו המקומות מביא העורך את הפתיחה מלה במלה בתר רקע להבנת השיחה לשני חלקיה.

ריבוי של גניבא במר עוקבא

מאת משה בר

אחד הפרקים הסתמיים בתולדות עמנו בבבל בימי החלמה, הם תולדותיהם ומעשיהם של ראשי הגולה. בשני החלמותים מצויות ידועות מוצקות בלבד על נושאי משרה רמה ומרכזית זו של הגולה הבבלית¹. מרובות יותר הן המטרות על מרכבות והמושגויות בין "בי ריש גלותא" ובין חכמים שונים, ובנייתו נתייחד לו מקום מיוחד לריבוי של גניבא במר עוקבא. לפי שריב זה נסתיים בוחו של גניבא. להלן אנסה להבדיל את הרקע הענייני של מאורע קשה זה.

ראיות מכריעות:

(א) בירושלמי, עבדת זרה, פ"ב (מא סע"ד–ד–ט"א), נשאלת השאלה אם תורמוסין של גוי מותרין אם לאו. החלמה משיב ומביא מחלוקת. "רב² אסר גניבא מחיר אמר רב³ אי זקן והוא זקן אני עלה על לבי לאסור והוא עלה על דעתו להחיר". מכאן אנו עומדים על גדולתו של גניבא: רב מכנה אותו "קוץ", כינוי שמוננו חכם מוכתק⁴, ומעמיד את גניבא כבריפולגאנא שווח לו בדרגה.

(ב) רב ועמו חכמים אחרים פוקדים את ביתו של גניבא ומתאכנסים אצלו בשבת. עובדה זו מעידה על קשרי המיוחדים של רב לגניבא (ברכות כו א).

(ג) גניבא מוסר כמה וכמה הלכות משמו של רב⁵, וכן נמסרות, בשני החלמותים, הלכות משמו עצמו⁶. כמו כן דרש דרשות באגדה⁷.

(ד) רב הונא ורב הסדא מנינים את גניבא "בר אוריין"⁸.

על יסוד האמור דבר גדולתו של גניבא בתורה מתעוררות שתי שאלות: מדוע לא היה על יסוד מסדר עולם זמנאי או מר' נתן הבבלי אין ללמוד עובדות על ראשי גולה מסימנים שחיי בהקופת החלמה. משם ניתן ללמוד מאגרותיו של שרירא גאון.

2. הנגרות היא "רבי". אולם המדובר הוא ברב. וזאת כבר משום שם מבריע אחד: אמריא אינו יכול לחלוק על תנא בלא הסתמכות על תנא אחר, דבר שאינו במקרה תדיר. שנית, גניבא חי בבבל לאחר מוחל של רבי.

3. ואשר שגיבא היה חבר בבית דינו של רב, לפי שחכמינו "קוץ" משמעו בא"י חבר בית החי הגדול וייתכן שרב השתמש במונח זה אף בבבל.

4. ברכות כה א: גישן לא ב: שם סב א: שם לו ב: חלין מד א: שם ג ב: ירושלמי ברכות פ ע"ג.

5. ירושלמי ברכות ו סע"ד; שם, שבת ז ע"ד; שם, ביצה סא, רע"ד.

6. בב"ר, ג, ט (תאודור-אלבק, עמ' 85). קו"ר, ה, יד עת"ל "כאשר יצא מבטן אמו...".

7. גישן לא ב: ושם, סב א.

פונתו¹⁴ קבעו שמדובר במר עוקבא שהיה ראש גולה במחצית השנייה של המאה השלישית¹⁵ ואז היה רב הגנה מגדולי החכמים בבבל¹⁶. החסידים בין מר עוקבא ובין רב הגנה היו חקיינים למדי. וראש הגולה העריץ את גדולתו של רב הגנה בתורה¹⁷. לפיכך נזכר לוסח מעשיו את השאלה הנוכחת בימיה בחירות: מדוע לא הפנה מר עוקבא את שאלתו לרב הגנה שיכריע בה?

שאלה זו המצא את פתרונה אם אנו מביאים במניין לפי שעה שני גורמים: ראשית נגיבא היה גדול בשנים מרב הגנה ולא היה דבר זה מקובל שתים צעיר ידון חכם גדול ממנו בשנים. שנית, רב הגנה נקט עמדה שלילית נגד נגיבא, כמו שראינו למעלה. שהוא כונה אותו בכינוי גנאי "פגלאה"¹⁸ ולא רצה לקום מפניו ולכבדו¹⁹.

אולם כדי להבין את הרקע לפעולות העוינות של נגיבא נגד מר עוקבא עלינו לציין מצב היסטורי שידוענו עשירה לטיעו בדיעו להבהרת העניין. באמצע המאה השלישית נתחזקה חלף ריק בעולמנו של תורה ושל החכמים בבבל. פסק קולמן של שתי הישיבות הגדולות בבבל; קיומה של סורא פסק עם מותו של רב בשנת 247²⁰, ואילו ישיבת גומדרא נתבטלה קיומה לאחר שעיר זו נכבשה על ידי חילין של פפא בר נצר בסוף שנות התשישים²¹. בשנים אלה לערך נשתקמה ישיבת סורא ובראשה הישמד רב הגנה²².

7

מי בחר ברב הגנה למשרה רמה ומרכזית זו? בנגמרא אין בדיעו ידועות כדי להשיב על שאלה זו. ואין לנו אלא לפנות לשרירא גאון, שכתב באיורתו: "וכתר שמואל מלך רב הוא דהוה מן בני נשיאה"²³. וכפעם שניה כותב הגאון: "ואגבר רב הגנה טובא דהוה מבני נשיאה..."²⁴. מכאן שמניווי של רב הגנה והצלחתו המרובה באו לו בגלל קרבתו אל ראש הגולה. כך חזבנו דבריו של שרירא גם על ירי הכרטיקאים שלנו בנימי

14. בספרו ה"ל, עמ' 108, הערה 3.

15. אולם ראה: גרץ, תולדות היהודים (בגומניו) 7, מהדורה ד', עמ' 453, ציון 27.

16. אגרת רש"ג, מהדורת לין (לחל בלי המהדורה), עמ' 83, 84.

17. למשל, סמכות ט א-ב; וירושלמי ביצה ט ע"ג.

18. ער כמה שידוע לי לא רוח בניו זה בין החכמים הוא מופיע בקשר לגיבא, ובפשר

למר יחודה, עליון ט א ב; קדושין נח א.

19. אמנם לא נפטר שרב הגנה סרב לקום מפניו, אולם מפני שהיה גדול בשנים מרב הסדא

יש להגיה שממנו יצא הדבר.

20. אגרת רש"ג, עמ' 81, הערה ה: "ונגה שמואל בחריה ד' שנין וחזית חדא מתיבתא".

21. אלוף, תולדות היהודים וכו', עמ' 171, הערה 43.

22. ואין זה משנה שכתב עמדה הישיבה במתא מחסאי, שכן היא היא ישיבת סורא. אגרת

רש"ג, עמ' 84.

23. אגרת רש"ג, עמ' 83. כמו בהערת הקודמת.

הוא מחזיקו של גיבא, וכבר שיער פונק⁹, שנגיבא לעג לרב הגנה ולרב חסדא. טיבו של לעג זה יתברר להלן. וכן החלק האחרון של הישיבה ניכר, שנגיבא היה גדול בשנים משני החכמים הנזכרים, לפי שהם פונים אליו בכינוי "מרי" שהוא רוח בעולמם של החכמים רק כאשר צעיר פונה אל זקן ממנו. ומעניינת ביותר הן השוכותיו של גיבא, שולש עצמים הוא משיב לזמן ולסורות משמו של רב. ולדעתי, אין זה מקרה כולל. זו הייתה הפנה מודעת מצדו של גיבא. להראות שירשו של רב בראשות הישיבה בסורא אינו בקי כל צורכו בתורתו של רב. להלן יתברר בהר פירוט נוסף של גיבא ברבריו התפתחיים: מתוך שיהיה זו עדיין לא נחמבר כלל נגד מר בעצם יצא נגיבא ועל מה בא לחלוק.

7

יריבו של גיבא ידוע לנו מן הגמרא בניטין (ז א): "שלה ליה מר עוקבא לרי אלעזר בני אים העומדים עלי וברדי למסרם למלכות מהו שרשט וכמה ליה אמרתי אשמרה דרכי מחסוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע נגדי (מה' לט ב) אע"פ שרשע לגנדי אשמרה לפי מחסום שלה ליה קא מצערי לי טובא ולא מצניא דאיקום כמה ליה דום לרי התחלתי לו אל תחתי במצליח דרכי באיש עושה מזימות (מה' לו ז) דום ליה והוא יעלים לך תללים תללים השכם והעזרב עליהן לביית המדרש והן כלין מאליהן..."¹⁰. לפיכך שני איגרות בהן פנה מר עוקבא לרי אלעזר, שירשט בטבריה, ושאל לעצמה, כדן מה לעשות באותם האנשים שקמו נגדו. באיגרות אלה לא נזכר שמו של גיבא או שמו של כל אדם אחר. ואולם הסיים של הגמרא: "הדבר יצא מפני רי אלעזר ותנתו לגיבא בקולו", לא היינו יודעים מי הם יריביו של עוקבא שכה ציערותו עד שהלה חשב למסור אותם למלכות¹¹.

שתי הפניות של מר עוקבא ברורות הן מבחינה הלכית. השאלה היא אם הל במקרה זה דיך "מסור" אם לאו¹². אולם הן סתומות להיסטוריון. אין בהן כל גילוי על המניעים והגורמים שפעלו לגמרו לסכסוך חמור זה. ואין אנו שומעים דבר על טיב האמצעים בהם השתמשו אנשים אלה במלחמתם נגד מר עוקבא. ועצם פנייתו של עוקבא לרי אלעזר תמונה היא, כלום לא נמצא בבבל עצמה חכם נודע שהיה יכול להכריע בספקותיו של עוקבא?

להבהרתן של סתומות אלה צריכים אנו תחילה לקבוע מי היה מר עוקבא זה. כבר¹³

9. בספרו, היהודים בבבל (בגומניו) א, עמ' 108, הערה 5.

10. על מובנה של דרישה זו ראה: המאירי, בית תבחינה, גיטין, עמ' 19-20.

11. ועל הוצאתו לחוץ של גיבא נמסר גם בגיטין סה ב; וירושלמי, שם מה ע"א.

12. כמד הלכתי של האגרות ד' המאירי, כ"ל.

13. אגרת אמרואי בבל (בגומניו), עמ' 72, הערה 9. והאגרת אמרואי א"ב, ה"א, עמ' 10.

הערה 4.

מעצרים דבריו של רבן הירבה רב²⁷. והוא הממור בותר מכל המקרים האחרים, עליהם נמסר בבבלי, על חכמים שבאו לכלל התנגשות עם ראש הגולה או פקידיו-עבדיו. ואז תמה כתי. משום שבכל המקרים האלה, לא ניסו חכמים לפגוע בסמכותו של ראש הגולה, כמו במקרהו של גניבא. הסכומים בין החכמים ובין ראש הגולה נחשבו כדרך כלל, על שהחכמים העירו והקפידו על מנהגים ואורחות הייטב, שנהגו בבית ראש הגולה. שלא היו על פי החלטה או לפי רוחם של החכמים²⁸. והיו מקרים של התנגשות בענייניו של עסקת מסחריות בין חכמים לבין ראש הגולה²⁹.

ואילו במקרהו של גניבא נסב הסכסוך על מידת השלטון של ראש הגולה. גניבא גלה נגד הרחבת שלטונו של ראש הגולה על הישיבות, שמידת השפעתו על יהודיי בכל גבולות הלכה בעקבות מפעילותם של רב ושמזאל. בכבות הימים נתקבלה לרוב, עמדתו של גניבא. אולם הוא עצמו נענש קשה, ונתקיימו בו דברי הכריתא³⁰: "לא יסור שבט מיתודה אלו ראשי גלויות שבבבל שרודין את ישראל בשבט".

[מילך רבנן דגולה]

בתי, על הכנתו בפניו רב נחמן ראה ב"ב סו"א. פונק, בספרו תה"ל, עמ' 112. הרגיש "שבתהרות של רב הינא לא זיתה תקלה" אולם לא ראה את המשל בין גניבא למינוי זה.

- 31. על חסותו ההברתי של גניבא אין די נהוגים במקורות. ממקום אחד נראה שהיה בעל כרם או סחור יין (גישן סו"ש ע"ב). ובכך היה דומה לרב הונא (ברכות ה"ב). לעניין זה יחסו החכמים חשיבות מרובה, כפי שגולה במקורות של רב הונא בר הייא (בבבלי לא א).
- 32. אצ"ח כתי רק דונמאות מולטות: על רב ששת: גישן סו"ב; על רבה ור' זירא: שבת סו"א; על עקבה: ירושלמי מגילה פ"ד (ע"א); ודבריו של ר' זירא לרב סימון: שבת סו"א.
- 33. למשל, מקרהו של אבא בר מניומי: שבת קמ"ב; יבמות ק"א.
- 34. סנהדרין ה"א ו"ג.

הכניינים, הראב"ד כתב בסדר הקבלה: "עודו השני רב יהודה בר יוחנא ורב הונא אחרי מות שמואל... ורב יהודה היה גדול מרב הונא בתכחה אבל רב הונא היה קרוב לגישי לפיכך גברה ישיבת סורא", ור' אברהם זכות כותב: "...ולפיכך גברה ישיבת סורא מפני שהיה רב הונא חכם ועשיר וקרוב לגישי"²⁵.

מסתבר איפוא לומר שגניבא ועמו חכמים אחרים, נלחמו נגד התערבותו של ראש הגולה במינוי ראש הישיבה²⁶. היה זה ריב סמכותי. רב ושמואל ייסדו את המניחות הראשונות בבב"ל לראשונה השאלה, מי ימנה את ראשי הישיבות הגדולות, אולם אחר מותו נתעוררה בבב"ל הישיבות אנהו עדים להתערבותו של ראש הגולה. התערבות זו נעלמה שוב קיומן של הישיבות הגדולות לטאבקים של החכמים, הם עצמם היו מננים את ראשיתם²⁷.

על יסוד הדברים האמורים מתיישבות שתי השאלות שהעמדנו בתחילת דברינו: מדוע לא זכה גניבא לתואר "רב" על אף שרב העריכו ומדוע לא חפס כל עמדה בישיבת סורא לאחר מותו של רב ואף השיחה בין גניבא ובין רבא הונא ורב חסדא. שותבות למעלה, תוכן יותר. גניבא מכנה את שניהם "מלכין", כנתי זה מרמז להתערבותו של ראש הגולה שבוטח מכות המלכות²⁸, במנהגיו של רב הונא. כללו של דבר: הלעה שבכינוי "מלכין", ומשודותיו של גניבא, שהן הלכות משמו של רב, משרתו אחת—לעג ולחניק את רב הונא שזכה למדולה בעטיה של קרבתו, קרבה משפחה, לאיש הגולה. ואף זאת: מתברר לנו גורם נוסף, מדוע הוכרח פר עוקבא לפנות בסיוותיו אל ר' אלעזר, ישיב בארץ, ולא לרב הונא שהיה "צד" מעורב בסכסוך הקשה.

סכסוך זה, שהחילתו בענייני סמכות, בממשל העצמי של יהודיי בכל, נחפך לריב חמור, שבו השתתפו חכמים אחדים²⁹, וסופו בהוצאתו להורג של אכורא שיעל גדולתו בתורה

- 25. יוחסין השלים מהדורת פיליפסאוסקי, עמ' 199. וכך בסדר הדורות.
- 26. על הופעה מקבילה בהלדעא, ראה: וויס, דר"ד ג, עמ' 177.
- 27. איגרת ריש"ג, עמ' 74.
- 28. ראה, למשל, ב"ב י"ב, ב; וסוף התריית.
- 29. ראה למשל, סנהדרין ה"א, ו"ג.
- 30. קשה לקבוע את שותפיו של גניבא במאבקו. אולם דומני שאחד מהם היה רב עזריה פתח אל רב הונא בלשון: "הונא הברין סיקים" (כתובות ס"א). רב הונא הגיב על כך בתרופות מרובה ושלה לו באמצעות רב ששת שתי שאלות, שהיהן רישיות: שאות מהו יהנה; "ומאן תיב כי מרדחא בלישא" (שם). שפירושיה, שרב עזריה פתח אליו שפונים אל מי שישב בראש ולא בלשון הברית. תוכנו החליפה של רב הונא נכרח באותו כניו עצמו: (המקורות גאסו ע"י מצדו, כאשר רב נחמן, חתניה דכי גשיחה, פונה אליו באותו כניו). התקשת על כך ר. מרדחיה בספדו: לוקר שמת ולינויים בתלמודי מוסד הרב קוק, עמ' מה—מ"ט). התקשת על כך בעל סדר הדורות ולא חשיב. אולם לפי מה שאמרנו בפנים, אין כלי להחפלא שרב הונא מניב אשפת ואיפה, הוא מותר על כבודו מרצונו או שלא מרצונו, למשחת ראש הגולה, מפני תלותו